

IMPLICAȚII PEDAGOGICE ALE FUNCȚIONALISMULUI DURKHEIMIAN**Ana-Maria PETRESCU***Universitatea Valahia, Târgoviște, România*

Pedagogical work of Emil Durkheim is considered by some authors as "the legitimate daughter of his sociology" is still a valuable source of inspiration for theory and educational practice. Considered, rightly, the founding father of sociology Durkheim structured education in the context of his sociological work postulates a series of rules, in unequivocal terms, in the context of contemporary educational systems.

Opera pedagogică a lui Emil Durkheim, considerată de unii autori ca „fiica legitimă a sociologiei sale”, constituie și astăzi o sursă valoroasă de inspirație pentru teoria și practica educațională. Considerat, pe bună dreptate, părintele fondator al sociologiei educației, Durkheim a structurat în contextul operei sale sociologice o serie de postulate aplicabile, în termeni fără echivoc, în contextul sistemelor educative contemporane.

În lecția de deschidere a cursului său de pedagogie de la Universitatea din Sorbona, Emile Durkheim a emis celebrul său postulat despre educație, avansând totodată ideea dependenței fundamentale a pedagogiei de sociologie. „Într-adevăr, socotesc ca un postulat al oricărei speculații pedagogice afirmația că educația este ceva eminent social, prin originile sale, ca și prin funcțiile sale și că, prin urmare, pedagogia depinde de sociologie mai mult ca de orice altă știință” [5, p.63]. Pentru susținerea acestei idei, el prezenta și următoarele argumente:

- finalitățile macrostructurale ale educației (idealul și scopurile) sunt de ordin colectiv, social. În acest sens, Durkheim declara fără echivoc: „În prezent ca și în trecut idealul nostru pedagogic este până în cele mai mici amănunte opera societății. Ea este aceea care ne schițează portretul omului așa cum trebuie să fie, iar în acest portret se oglindesc toate particularitățile organizării sale” [5, p.68];
- niciodată în istoria unui popor educația nu a avut un caracter universal-valabil pentru toți indivizii, ci mai degrabă s-a diferențiat în raport de anumite criterii dintre care cel mai semnificativ ar fi cel al originii sociale;
- educația modernă presupune o tendință accentuată de diversificare și specializare ca urmare a evoluțiilor înregistrate în sfera profesiunilor, ceea ce implică și diviziunea socială a muncii;
- toate formele de educație dintr-o societate prezintă o bază comună, rezultată din specificul național și se concretizează într-o serie de practici, idei, sentimente, credințe, ritualuri, obiceiuri etc.;
- sistemele educative au fost întotdeauna legate în mod indisolubil de sistemele sociale în care s-au dezvoltat.

Educației îi revine un rol eminent social, de socializare metodică a individului. Educația este aceea care face posibilă interiorizarea faptelor sociale. Ea are o funcție psihosocială de formare–dezvoltare a personalității, ceea ce conduce la construirea eului social. „Educația este acțiunea exercitată de generațiile adulte asupra celor care nu sunt coapte încă pentru viața socială. Ea are ca obiect să provoace și să dezvolte la copil un număr oarecare de stări fizice, intelectuale și morale pe care le reclamă de la el atât societatea politică în ansamblul ei, cât și mediul special căruia îi este destinat” [5, p.39]. Prin această definiție de factură sociologică autorul accentuează rolul educației de instrument prin care societatea își asigură condițiile necesare propriei existențe și premisele pentru dezvoltarea sa ulterioară. Durkheim atrage atenția asupra faptului că educația nu poate fi aceeași pentru toți, ci este diferită de la o societate la alta, de la un grup sau clasă socială la altul/alta și de la un individ la altul. Totuși, într-o anumită societate educația dispune de anumite trăsături comune pentru toate structurile sociale ale acesteia. Pornind de la analiza istorică a concepțiilor despre educație afirmate de-a lungul timpului, Durkheim identifică două elemente comune: o generație de adulți și una de tineri, o acțiune exercitată de prima asupra celeilalte. Aceasta înseamnă că în orice societate sistemul de educație prezintă acest dublu aspect: „să fie totodată unul și multiplu” [5, p.37]. Este unul datorită notelor definitorii, comune tuturor practicilor educative dintr-o societate, dincolo de orice diferențiere de ordin social, moral, religios, etnic, profesional etc. Este multiplu tocmai datorită eterogenității sociale, în raport cu aspectele menționate anterior. Educația, datorită caracterului său prospectiv, servește societății ca mijloc de existență și de dezvoltare prin intermediul tinerei generații.

Dacă Durkheim acorda sociologiei rolul fundamental în alegerea idealului și scopurilor educației, tot el este acela care recunoaște că mijloacele și metodele prin intermediul cărora se realizează aceste finalități sunt

de competența psihologiei și în special a psihologiei copilului. Totuși, el nu poate să nu remarce unitatea ce se instituie între scopuri și mijloace: „natura scopului implică în parte pe aceea a mijloacelor” [5, p.72].

Considerând pedagogia lui Emil Durkheim ca pe o reflectare a gândirii sale sociologice, Ionuț Bulgaru consideră că aceasta valorifică două teze sociologice fundamentale, și anume: „teza specificității și anteriorității realității sociale în raport cu individul, cu cerințele și exprimările sale psihologice”; și „teza conținutului faptelor sociale care includ și fapte educative și didactice, de educație și instruire, fapte obiective, exteriorizate în mediul social, respectiv în mediul școlii, al sistemului de învățământ” [2, p.104].

Spre deosebire de antecedentii săi, precum Kant, Spencer și alții, care defineau educația în raport cu un model educațional ideal, Durkheim o definește prin raportare la faptele sociale și o analizează în acord cu regulile metodei sale sociologice.

Faptul social este definit de Durkheim drept „o rezultată a vieții comune, un produs al acțiunilor și reacțiunilor care se petrec între conștiințele individuale” [4, p.64]. El este pe de o parte material, privit ca acțiune externă, colectivă sau socială și pe de altă parte, ideal ca acțiune internă sau fapt de conștiință. În viziunea sa, faptele sociale „constau în moduri de a lucra, de a gândi și de a simți exterioare individului și care sunt înzestrate cu o putere de constrângere în virtutea căreia se impun” [6, p.45].

Faptele sociale sunt exterioare individului, deoarece ele funcționează la nivel social înainte de existența fiecăruia, înainte de nașterea individului, iar acesta le interiorizează și le include în conduitele sale prin intermediul educației. Astfel, „orice educație constă într-o forțare neîncetată spre a impune copilului feluri de a vedea, de a simți și de a lucra la care el n-ar fi ajuns de la sine” [6, p.46]. Este vorba aici de o serie de constrângeri la care copilul este supus încă din primii săi ani de viață (exemplu: a mânca, a avea un program de odihnă, a respecta normele și regulile etc.). Treptat aceste constrângeri îi devin copilului familiare și nu mai sunt resimțite ca o forță exterioară, deoarece copilul își formează o serie de deprinderi și obișnuințe prin care răspunde în mod sistematic acestor constrângeri. Caracterul de constrângere, specific oricăror fapte sociale, nu numai celor din sfera educației, se raportează la ideea că nerespectarea regulilor atrage după sine o anumită formă de sancțiune.

Faptele sociale alcătuiesc în totalitatea lor obiectul de studiu specific sociologiei, iar analiza lor poate fi întemeiată numai pe respectarea regulilor metodei sociologice propuse de Durkheim. Caracteristicile acestei metode pot fi sintetizate astfel: este independentă de orice tip de filosofie; aplică regulile cauzalității; presupune o atitudine echidistantă față de toate doctrinele politice; conduce la soluții practice; este obiectivă; este exclusiv sociologică, deoarece tratează faptele sociale ca lucruri; conferă sociologiei statutul de știință autonomă.

Din perspectivă pedagogică, faptele sociale exercită asupra individului o acțiune educativă, iar societatea este privită ca un sistem educativ aflat în permanentă acțiune. Tratând educația și societatea ca pe lucruri asemănătoare, Durkheim afirma: „Eu consider, într-adevăr, ca postulatul oricărei speculații pedagogice, că educația este un lucru cu deosebire social prin originile și prin funcțiunile sale și că, prin urmare, pedagogia depinde de sociologie mai mult ca de oricare altă știință” [5, p.106].

Autorul vede în educație mai degrabă un mijloc prin care societatea se restructurează și se reface, păstrându-și totuși notele definitorii. Societatea, fiind formată din indivizi, are nevoie de o relativă omogenitate a acestora, iar această omogenitate este asigurată prin intermediul educației încă din copilărie. Aceasta implică inocularea unor principii și reguli, structurarea unui anumit mod de a fi, de a trăi în colectivitate. Totuși, la nivel social nu ne confruntăm cu un uniformism, ci cu o diversitate relativă a indivizilor. În acest context, Durkheim vorbește despre dualismul ființei umane care este deopotrivă una de natură individuală și una de natură socială. Ființa individuală ține de stările lui psihice, de caracteristici strict personale, de personalitatea fiecăruia și de ansamblul experiențelor sale de viață. Ființa socială cuprinde idei, sentimente, obișnuințe specifice grupului din care individul face parte. Aceasta se formează numai în contextul societății și cu ajutorul educației.

Astfel, se conturează un alt postulat fundamental al operei durkheimiene potrivit căruia „tot ce omul are mai caracteristic rezultă din istorie și din viața comună (...) Omul este un produs al istoriei, și deci, un produs al unei deveniri (...). Deci, nu e nimic dat în el” [6, p.17]. Aceeași idee poate fi regăsită și în lucrarea *Educație și sociologie* unde Durkheim nota următoarele: „Omul nu este om decât pentru că trăiește în societate” [5, p.41].

Argumentele pe care se fundamentează această afirmație pot fi sintetizate astfel:

- morala reprezintă un produs al vieții în comun și ea se modifică odată cu evoluția societății;
- societatea ne scoate din egoismul nostru individual și ne determină să ținem seama și de alte interese decât cele personale;

- societatea ne conferă sentimentul regulii și al disciplinei;
- din punct de vedere științific, accepțiunea pe care noi o conferim noțiunilor fundamentale reflectă întreaga activitate științifică depusă până în acel moment la nivelul societății;
- limbajul ca instrument social ne ajută să ne însușim întreaga zestre a umanității.

Pentru a accentua calitatea omului de ființă socială, prin comparație cu animalele, Durkheim scria următoarele: „În loc să se risipească ori de câte ori o generație se stinge și este înlocuită de alta, înțelepciunea omenească se acumulează neîncetat, iar omul se ridică deasupra animalului și deasupra lui însuși, tocmai prin această acumulare nesfârșită” [5, p.42].

Astfel, nu mai poate fi vorba despre un real antagonism între societate și individ, ci, dimpotrivă, de o relație de complementaritate autentică: „Individul, voind societatea de vrea pe el însuși, acțiunea exercitată de societate asupra lui, pe calea educației, neavând ca obiect sau ca rezultat comprimarea, micșorarea sau denaturarea lui, ci tocmai din contra, sporirea lui și formarea unei ființe cu adevărat omenești” [5, p.43].

Referindu-se la rolul pe care trebuie să îl joace statul în materie de educație, Durkheim atrage atenția asupra faptului că această implicare nu trebuie să se limiteze nici la rolul de substitut al familiei, acolo unde este cazul, nici la acela de a pune la dispoziția tinerilor instituții de educație. Rolul lui trebuie să fie unul pozitiv, care să servească intereselor sociale, adică să contribuie la realizarea unei comuniuni de idei, sentimente, credințe, idealuri între membrii societății, menite să asigure chiar existența acesteia.

Totuși, statul nu poate monopoliza întregul sistem educațional (vezi statele totalitare), deoarece, pentru ca societatea însăși să progreseze, individul trebuie să poată să se manifeste liber, în sens inovator și creator. De asemenea, „școala nu poate fi o chestiune de partid”, adică nu poate servi unor interese individuale sau micro-grupale și nici nu trebuie să se conducă după doctrinele specifice unuia sau altuia dintre partidele politice. Astfel, „statul trebuie să creeze o comunitate de idei sociale și pedagogice situate dincolo de orice interes politic, individual, particular sau de grup” [2, p.147].

Statul trebuie să vegheze pentru ca școala, prin intermediul cadrelor didactice, să însufle tinerelor generații valorile ce stau la baza societăților democratice, pornind de la o serie de principii pe care le regăsim în politicile educaționale ale zilelor noastre: principiul creării unei comunități de idei cu privire la rolul educației și al școlii în societatea modernă, principiul responsabilității ce revine statului modern în raport cu educația și învățământul, principiul respectării valorilor științifice ce stau la baza conținuturilor educației, principiul respectării ideilor și sentimentelor ce stau la baza educației morale în societatea contemporană etc.

Cu privire la relația dintre școală și societate, Durkheim atrage atenția asupra faptului că aceasta nu este una de tip liniar, de determinare directă. Sistemul de învățământ dispune de o autonomie relativă față de sistemul social, aceasta fiind determinată de logica sa internă. Tradițiile și istoria proprii sistemului de învățământ fac ca acesta să se sustragă uneori normelor și regulilor sociale. Acest fenomen stă la baza decalajelor care apar între sistemele de învățământ, ca sistemele conservatoare și cele sociale. În acest sens, Emil Păun afirmă: „Această teză despre autonomia relativă a sistemului de învățământ ne permite să înțelegem mai bine fenomene cum sunt decalajul dintre cerințele dezvoltării sociale și răspunsul dat de școală acestora, criza școlii contemporane etc.” [5, p.98].

Realizând un paralelism între religie și educație, Durkheim considera religia ca pe un produs social, deoarece credințele religioase reprezintă în fapt, forme tipice de reprezentări colective (sociale). „Reprezentările colective sunt produsul unei imense cooperării care se întinde nu numai în spațiu, ci și în timp (...) lungi șiruri de generații au strâns în ele experiența și știința lor. O intelectualitate foarte particulară, nesfârșit mai bogată și mai complexă decât cea a individului, este, deci, oarecum concentrată acolo. Se înțelege de atunci cum rațiunea are puterea de a depăși întinderea cunoștințelor empirice” [3, p.22,23].

Autorul definește religia pornind de la două premise fundamentale: detașarea de toate ideile preconceptuate despre religie și studierea diferitelor religii existente. El nu este de acord cu ideea conform căreia religia este doar o simplă speculație despre ceva ce nu poate fi explicat pe cale științifică. La baza tuturor sistemelor religioase se află un număr de reprezentări fundamentale, concepte și ritualuri care, în afară de diversitatea formelor de manifestare, au aceeași semnificație și îndeplinesc aceleași funcții. Civilizațiile primitive, cum este cea a aborigenilor australieni, pe care Durkheim și-a întemeiat studiul, oferă contexte optime pentru studierea religiei, deoarece acestea sunt caracterizate prin simplitate și conformism în gândire și conduită.

Ritualurile religioase condensează în contextul lor o serie de reguli de conduită ce arată maniera corectă în care trebuie să se comporte indivizii în prezența lucrurilor considerate sacre. Principalul lor scop este de a

reda moralitatea grupului. Subliniind funcția socială fundamentală a religiei, Alain Policar afirma că „pentru Durkheim, o religie trăiește prin intermediul practicilor care reînvie credințele” [7, p.175].

O atenție deosebită a acordat Durkheim, în numeroase studii ale sale, educației morale, fapt pentru care a fost numit chiar „părintele științei moravurilor”. El a încercat să aplice regulile metodei sociologice și în acest domeniu. Astfel, faptele morale sunt cercetate în mod independent, dincolo de orice principiu aprioric. Atât obiectul, cât și sursa moralității sunt reprezentate de către societate. Elementele moralității sunt următoarele:

- 1) *acțiunile morale* care sunt conforme cu anumite reguli prestabilite; este vorba aici de o obligație, o datorie sau de spiritul de disciplină;
- 2) *dezirabilitatea oricărui act moral*, de exemplu binele;
- 3) *atașarea la grup*.

Cu privire la educația morală a copiilor și tinerilor, Durkheim se oprește în special la două aspecte, și anume: formarea și dezvoltarea spiritului de disciplină și realizarea atașării la un grup social. Aceste două aspecte cu rol de obiective fundamentale se vor realiza cel mai bine prin intermediul educației, în special a celei școlare, structurate într-un context organizațional. „În această lumină înțelegem de ce este atât de importantă școala în ceea ce privește ucenicia atașamentului față de grup. Pentru Durkheim, acesta va fi prin excelență instrumentul integrării sociale” [7, p.182].

Durkheim considera că spiritul de disciplină se bazează pe două elemente cu valoare de predispoziții: tendința copilului de a repeta ceea ce a învățat, „tradiționalismul infantil” și receptivitatea copilului la sugestii, mai ales la cele de tip imperativ. „Copilul, având tendința înăscută de a imita tot ceea ce vede, mai ales la persoane mai mari decât el, caută să-l însușească ca pe un bun al său și-l va repeta ori de câte ori se va ivi ocazia, de multe ori chiar numai din prinos de energie. Și ceea ce este mai interesant de remarcat, îl va repeta, odată învățat, așa cum l-a învățat și nu altfel” [5, p.28].

Atașarea copilului la grup presupune trei demersuri semnificative, și anume:

- 1) cunoașterea afectivă a societății din care face parte și a valorilor promovate de aceasta;
- 2) obișnuirea copilului cu traiul în comun, ceea ce presupune exercitarea drepturilor cetățenești;
- 3) realizarea unor activități practice, în comun cu ceilalți membrii ai grupului de apartenență.

În ceea ce privește sistemul de recompense și pedepse, e de remarcat faptul că Durkheim acorda o mai mare importanță pedepselor, care trebuie să aibă un caracter pur moral și să vizeze în special fapta și nu în mod direct pe făptaș. Recompensele trebuie, spune el, evitate pe cât e posibil, deoarece acestea nu își găsesc, decât în mod foarte rar, echivalentul în viața reală. Durkheim a introdus noțiunea de „penalitate școlară” ce definea sancțiunea care putea fi aplicată de către un profesor contra unui elev. Dar, aceasta „este mai mult un mijloc de a întări conștiința colectivă a grupului-clasă și indirect a societății, decât ocazia de a-l copleși pe cel în culpă și de a da prea multă importanță greșelii ca atare” [1, p.13].

Cu privire la relația pedagogică profesor–elev, reținem următoarele aspecte care reies din opera lui Durkheim:

- este vorba de un raport între autoritate și libertate;
- este o relație cu rol de socializare prin care profesorul transmite elevilor anumite modele sociale;
- în cadrul acestei relații profesorul resimte uneori nevoia unui abuz de putere, numit de Durkheim *megalomanie școlară*, ca rezultat al diferențelor culturale dintre el și elevi;
- grupul școlar și relațiile ce se structurează în cadrul acestuia constituie un mijloc de atenuare a autorității profesorului;
- grupul școlar reproduce structura de organizare a societății adulților și îl pregătește pe copil pentru aceasta.

În privința educației intelectuale, Durkheim pornea de la premisa că mai întâi trebuie identificate categoriile fundamentale ale intelectului ce urmează a fi dezvoltate în fiecare copil. Este vorba despre acele aptitudini fundamentale numite de el *noțiuni–mamă* sau *centre de inteligibilitate*. Astfel, Emil Păun remarcă faptul că „În analiza procesului educației intelectuale el introduce distincția între procesele psihice ale copilului, ca dispoziții congenitale care se dezvoltă prin exercițiu în cadrul și limitele experienței individuale și între ideile directe elaborate de civilizația umană, ca idei colective exterioare și anterioare copilului pe care trebuie să le transmitem prin educație” [5, p.105].

Pentru a analiza puterea educației și mijloacele de care dispune ea privind exercitarea funcțiilor sale complexe, Durkheim folosește teoria psihologului Guyon pe care o compară cu starea de hipnoză. Astfel, relația educator–educat presupune raportarea la două condiții esențiale:

1) copilul mic se află la începutul unei acțiuni educaționale într-o stare de relativă pasivitate, asemănătoare cu cea în care se află un individ ce urmează a fi supus procedurii de hipnotizare. El este înclinat spre imitația adultului și ușor de sugestionat;

2) educatorul se află într-o poziție de superioritate față de educat datorită culturii și experienței de viață de care dispune, ceea ce îi conferă o putere corespunzătoare asupra elevului. Astfel, acțiunea educațională va fi eficientă, adică își va atinge scopurile.

Principala calitate a educatorului, fie el părinte sau profesor, trebuie să fie, după Durkheim, „autoritatea morală” prin intermediul căreia copilul își va însuși sentimentul datoriei. „Copilul însă, nu poate cunoaște datoria decât prin educatorii și părinții săi, neputându-și forma o idee despre ea decât după felul cum aceștia i-o înfățișează, prin limbajul și purtarea lor” [5, p.48].

Pentru a putea să îl facă pe copil să îi recunoască autoritatea, educatorul trebuie ca el însuși să simtă această autoritate ca pe o forță de ordin interior: „Este deci necesar ca el să creadă nu în el, fără îndoială, nici în calitățile superioare ale inteligenței sale, ci în misiunea sa, în măreția misiunii sale” [5, p.49].

Considerând libertatea drept „fiica autorității bine înțelese”, autorul atrage atenția asupra faptului că cei doi termeni, autoritatea și libertatea, nu trebuie percepuți ca fiind în opoziție. Dimpotrivă, înțelegând autoritatea profesorului, copilul și-o însușește și va fi capabil mai târziu să o transfere la nivelul propriei conștiințe. Prin libertate copilul nu trebuie să înțeleagă că poate face absolut orice îi place, ci că poate fi stăpân pe sine, adică își poate face datoria în societate.

Durkheim încearcă să realizeze o distincție clară între pedagogie și educație, pornind de la premisa că deseori aceste două concepte au fost confundate. El vede educația ca acțiune între generații, iar pedagogia „constă nu în acțiuni, ci în teorii, iar aceste teorii sunt moduri de a concepe educația, nu moduri de a o practica” [5, p.50].

Realizând o analiză retrospectivă asupra constituirii pedagogiei ca știință și a demersurilor educative întreprinse în diferite epoci, Durkheim semnala faptul că, în timp ce educația a fost și este un proces continuu, pedagogia a înregistrat și perioade de latență, în care nu s-a afirmat prin lucrări sau teorii semnificative.

Potrivit concepției durkheimiene, pedagogia, pentru a se fundamenta ca știință autentică, trebuie să îndeplinească următoarele condiții:

- să ofere soluții viabile pentru practica educațională, realizând atât o analiză istorică, retrospectivă, raportată la caracterul național al educației, cât și o analiză concret-situațională care să reflecte realitatea timpului prezent;
- să aibă un caracter prospectiv, adică să identifice tendințele de evoluție a sistemelor educative, valorificând totodată modelele sau teoriile pedagogice anterioare;
- să se bazeze pe istoria pedagogiei atunci când își stabilește finalitățile și pe psihologie atunci când alege mijloacele de realizare a acestora. „Într-adevăr, idealul pedagogic al unei epoci exprimă, în primul rând starea societății în epoca dată. Dar, pentru ca acest ideal să devină o realitate, trebuie să facem să i se conformeze conștiinței copilului” [5, p.61].

Principalele obiecții aduse concepției lui Durkheim despre educație se raportează, după Emil Păun, la următoarele aspecte: supraestimarea rolului sociologiei în întemeierea pedagogiei ca știință, concomitent cu subestimarea rolului psihologiei; accentuarea caracterului normativ al pedagogiei și anularea capacității ei teoretico-explicative; distincția tranșantă dintre teoria și practica educației [5, p.92].

În ciuda acestora însă, sistemul pedagogic fundamentat de Emile Durkheim rămâne unul de actualitate, având puternice implicații în sistemele educative contemporane.

Referințe:

1. Barrere A., Sembel N. Sociologie de l'éducation. - Paris: Nathan, 2005.
2. Bulgaru I. Sociopedagogia lui Emile Durkheim. - București: Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 2010.
3. Durkheim E. Les formes elementaires de la vie religieuse: le system totemique en Australie. - Paris: Alcan, 1912.
4. Durkheim E. L'éducation morale. - Paris: Presses Universitaires de France, 1974.
5. Durkheim E. Educație și sociologie (trad.). - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1980.
6. Durkheim E. Regulile metodei sociologice. - București: Editura Antet, 2003.
7. Ferreol G. Dicționar de sociologie. - Iași: Editura Polirom, 2009.

Prezentat la 17.12.2010